

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ЯК ОСНОВА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Розкрито сутність поняття «правові принципи». Визначено систему загальноправових і спеціальних правових принципів, що становлять основу нормативно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі. Проаналізовано зміст і співвідношення правових принципів, спрямованих на забезпечення та захист прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Ключові слова: правові принципи, нормативно-правове забезпечення, права і свободи, гарантії прав і свобод, засуджених до позбавлення волі.

Раскрыта сущность понятия «правовые принципы». Определена система общеправовых и специально-правовых принципов, составляющих основу нормативно-правовых гарантий прав и свобод лиц, осуждённых к лишению свободы. Проанализировано содержание и соотношение правовых принципов, направленных на обеспечение и защиту прав и свобод граждан, осуждённых к лишению свободы в Украине.

Ключевые слова: правовые принципы, нормативно-правовое обеспечение, права и свободы, гарантии прав и свобод, осуждённый к лишению свободы.

The essence of the notion “principles of law” is reveal. The system of general legal and special legal principles, which form the basis of normative and legal guarantees of the rights and freedoms of person condemned to imprisonment is determined. Analysis of the content and interrelation of the principles of law governing the rights of citizens condemned to imprisonment in Ukraine were conducted.

Key words: principles of law, normative-legal ensuring, rights and freedoms, guarantees of human rights and freedoms, condemned to imprisonment.

Вступ. Дієвим механізмом забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, є нормативно-правові засоби (гарантії) регулювання як процесу відбування кримінального покарання взагалі, так і визначення та захисту в ньому прав і свобод засуджених як основного складового елемента їх правового статусу. Нормативно-правові гарантії забезпечення прав і свобод громадянина, як передбачені нормами матеріального і процесуального права юридичні засоби забезпечення їх реалізації, охорони й захисту, за своєю правовою природою закріплюються насамперед у нормах-принципах, відповідно до яких і відбувається забезпечення та захист прав і свобод людини та громадянина в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання змісту та захисту прав людини розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Л. Глухарьова, О. Лукашева, М. Матузов, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Тодика та інші. Права і свободи засуджених, їхнє дотримання при виконанні кримінального покарання були предметом наукових досліджень Є. Бараша, О. Джузи, В. Льовочкіна, О. Лисодіда, Н. Рябих, О. Северин, А. Степанюка, І. Яковець. Окремі аспекти закріплення та реалізації правових принципів у процесі регулювання суспільних відносин щодо охорони й захисту прав і свобод громадян досліджували І. Василюк, М. Кутепов, М. Мацькевич, І. Михалко, С. Погребняк, О. Соловйова, Т. Рудник та інші вчені.

Не вирішені раніше проблеми. Проте поряд із завданням визначення та аналізу змісту прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, важливою проблемою є їхнє реальне здійснення, що потребує належного забезпечення з боку держави за допомогою відповідних адміністративно-правових засобів, що й зумовлює актуальність статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту й особливостей правових принципів, які становлять основу нормативно-правового забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що передбачає уточнення поняття «правові принципи», визначення та загальну характеристику загальноправових і спеціальних норм-принципів, які складають систему правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі.

Результати дослідження. Принципи права у вітчизняній юридичній науці визначаються як закріплені в нормах права керівні ідеї, що визначають характер, основу й обсяг правового регулювання суспільних відносин [1, с. 19], головні положення, вимоги, що відображають закономірності розвитку й напрями правового регулювання суспільних відносин [2, с. 80], об'єктивно зумовлені засади діяльності суб'єктів правовідносин, відповідно до яких забезпечуються права та свободи людини і громадянина, нормальне функціонування громадянського суспільства й держави [3, с. 81]. Основу нормативно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складають такі загальноправові принципи, як: принцип верховенства права, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівноправності, принцип справедливості.

Принцип верховенства права є пріоритетним принципом у правовій державі та основоположним для усієї сукупності інших принципів у сфері забезпечення прав і свобод людини [4, с. 150]. Відображаючи місце та роль права в державі й суспільстві, принцип верховенства права насамперед означає співвідношення права й держави та її інститутів – органів державної влади, посадових і службових осіб та інших, тобто підпорядкованість держави та її інститутів праву і його пріоритет щодо них. Крім того, принцип верховенства права відбиває співвідношення права і політики, права і економіки, права та ідеології, а також співвідношення права та інших соціальних норм, яке полягає у пріоритеті права щодо них. У вузькому значенні даний принцип означає визначальну, провідну роль закону, зокрема в системі джерел права, його вищу юридичну силу щодо підзаконних актів.

Принцип верховенства права, як невід'ємна основа правової держави, закріплюється на рівні Конституції України, у ст. 8 якої встановлюється, що Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на основі Конституції та повинні відповідати їй [5, ч. 2 ст. 8]. Пріоритетність Основного Закону в системі права держави становить основу гарантії прав і свобод громадян. У сучасному адміністративному праві даний принцип визначається як провідний принцип функціонування держави, що означає забезпечення пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; безумовне підпорядкування діяльності всіх державних інституцій і посадових осіб вимогам реалізації та захисту зазначених прав [6, с. 73]. Стосовно гарантування прав і свобод засуджених осіб даний принцип виражається у пріоритеті закону, що регулює питання виконання покарання, над іншими нормативно-правовими актами, а також у чіткому визначенні та закріпленні змісту й обсягу прав, свобод і відповідних обов'язків як самих засуджених громадян, так і інших суб'єктів (органів і установ, організацій, громадян), причетних до виконання покарання [7, с. 16].

Одним із найважливіших принципів у державній діяльності загалом та в правовідносинах щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина є принцип законності. Як і принцип верховенства права, принцип законності належить до загальних принципів і може бути визначений як здійснення адміністративними органами своєї діяльності лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені чинним законодавством [8, ст. 8]. Дійсно, Конституція України безпосередньо визначає, що органи державної влади та місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України [5, ч. 2 ст. 19]. Також Основний Закон встановлює, що виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність органів прокуратури, дізнання і слідства, органів виконання покарань, основи організації та діяльності адвокатури [5, п. 14 ст. 92].

Отож законність, як принцип адміністративного права, перш за все являє собою певну сукупність вимог, що висувається до органів державної влади, посадових осіб, до чіткої компетенції

входить розроблення, впровадження й забезпечення належного функціонування адміністративно-правових механізмів, що гарантують дотримання прав суб'єктів адміністративно-правових відносин з метою підтримки належного рівня правової системи загалом. Стосовно забезпечення прав і свобод засуджених осіб, то до основних умов, що характеризують зміст принципу законності як гарантії їх здійснення, додержання і захисту, традиційно відносять: додержання встановленого процесуальним законодавством порядку розгляду справи, чітке визначення компетенції правомочних осіб, їхніх повноважень і відповідальності за прийняті рішення (або за неприйняття рішень), дотримання та охорона прав і законних інтересів засуджених громадян з боку державних органів влади, громадських організацій, інших громадян, обґрунтоване притягнення до юридичної відповідальності та інше [9, с. 62]. Але законність, як принцип, накладає певні обов'язки як на державу, її інститути та посадові особи, так і на самих громадян, засуджених до позбавлення волі. Якщо для перших це полягає в забезпеченні прав і свобод громадян шляхом прийняття законодавчих актів, які відповідають об'єктивно сформованій у державі ситуації, а також у стабільній та ефективній роботі органів державної влади, то для других – у неухильному виконанні й дотриманні встановлених чинним законодавством правил і норм.

Принцип гуманізму відбиває повагу до людської гідності та передбачає низку вимог, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини й громадянина, що закріплюються на рівні Основного Закону та інших законів України. Так, даний принцип встановлюється у ст. 28 Конституції України, згідно з якою «кожен має право на повагу до своєї гідності» та «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [5]. Дані норми повністю відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини [10, ст. 5], Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [11, ст. 7], а також Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання [12, ст. 3]. Гуманізація чинного законодавства України в межах його адаптації до міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини відбувається у цілій низці змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, а також інших законодавчих актів України [13; 14].

Правовий принцип гуманізму стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, має розглядатися як певна сукупність вимог, спрямованих на забезпечення поваги їхніх прав і свобод, що насамперед знаходить свій прояв у забороні завдання фізичних страждань і приниження людської гідності в процесі застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, а також у встановленні законодавчих обмежень при визначенні умов відбування покарання залежно від віку, стану здоров'я, працездатності та інших особливостей правового статусу конкретного засудженого. Зміст принципу гуманізму щодо осіб, засуджених до позбавлення волі, становить ціла низка аспектів, зокрема:

- забезпечення виконання покарання виключно в порядку і на підставах, визначених законом та етичними правилами (зокрема й запровадження належних умов відбування покарання та застосування різноманітних заходів впливу на поведінку засудженого тощо);
- створення необхідних умов для реалізації засудженими своїх прав;
- забезпечення належних умов утримування засуджених;
- ввічливе поводження з особами, позбавленими волі;
- забезпечення соціальної та правової захищеності засуджених;
- забезпечення особистої безпеки засуджених;
- встановлення відповідальності за катування, інше жорстоке поводження із засудженими;
- орієнтування роботи з засудженими на забезпечення їхньої ресоціалізації після звільнення, вирішення наявних проблем і задоволення потреб;
- мінімізація негативних наслідків позбавлення волі та виключення невинуватених обмежень [15, с. 116; 16, с. 9].

Як загальний принцип, що регулює правове положення особистості в державі й поряд із іншими принципами становить фундамент для вітчизняного законодавства стосовно гарантування прав і свобод засуджених осіб, має розглядатися принцип рівноправності (рівності прав і свобод людини та громадянина). Цей принцип вимагає, аби всі громадяни були рівними перед законом і мали рівні правові можливості для участі в житті суспільства з урахуванням можливостей його соціально-економічного розвитку. Як зазначається у Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012, гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та

обсягом прав і свобод [17]. Ю. Тодика та О. Тодика виокремлюють такі аспекти прояву принципу рівності прав і свобод людини та громадянина: рівність усіх перед законом і судом, рівність прав і свобод людини та громадянина, рівноправ'я чоловіка і жінки [18, с. 230]. Усі аспекти принципу рівності прав і свобод громадян знаходять своє відображення на рівні Конституції України, у ст. ст. 21 та 24 якої закріплюються положення, відповідно до яких «усі люди є рівні у своїх правах», а «громадяни мають рівні конституційні права і свободи» [5]. Дані положення відбивають необхідність застосування єдиних стандартів прав і обов'язків до всіх засуджених осіб на території держави без винятку, повністю відповідаючи сучасним міжнародним стандартам у галузі прав людини, згідно з якими усі засуджені громадяни на рівних підставах можуть користуватися усім обсягом основних прав і свобод, установлених у державі. Спираючись на положення Конституції України, згідно з яким не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [5, ч. 2 ст. 24], можна відзначити, що принцип рівноправності громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, має виявлятися в єдиному правовому становищі осіб, які відбувають даний вид покарання та перебувають в однакових умовах у відповідних установах пенітенціарної системи, незалежно від зазначених демографічних, соціально-економічних, політичних, культурних та інших ознак. Певні відмінності можуть бути передбачені законодавством лише залежно від особливостей особистого статусу (статі, віку, стану здоров'я), а також поведінки конкретних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Безпосередньою сполучною ланкою між принципами рівності та гуманізму постає принцип справедливості. Принцип справедливості відбиває соціальний характер держави, спрямований на створення необхідних умов економічного, політичного і правового характеру задля гарантування прав і свобод громадян. У науковій літературі виділяють два аспекти справедливості, через які можна простежити зв'язок принципів рівності та гуманізму: перший знаходить своє вираження у рівності громадян перед законом, єдиних підставах і межах юридичної відповідальності, тоді як другий виражається в індивідуалізації покарання з урахуванням об'єктивних властивостей протиправного діяння й особистості людини, яка його скоїла [19, с. 74]. В. Давидович розглядає справедливість у таких аспектах, як: 1) оцінка й міра засобів забезпечення прав і свобод; 2) оцінка й міра результатів забезпечення прав і свобод [20, с. 31]. Зміст даного принципу щодо гарантування прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, виявляється у визначенні відповідності встановлених під час виконання кримінального покарання обмежень прав і свобод засудженої особи ступеню вини та суспільної небезпеки скоєного злочину.

Серед спеціальних (міжгалузевих, галузевих) принципів, що складають основу нормативно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, треба виділити:

- принцип участі громадськості в діяльності органів та установ виконання покарань, механізм реалізації якого закріплений у Кримінально-виконавчому кодексі України і передбачає можливість участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, а також здійснення контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань [21, ст. 25];
- принципи диференціації (застосування примусового впливу й обмежень у правах з огляду на групові особливості осіб, засуджених до позбавлення волі, та індивідуалізації (поширення примусового впливу та обмежень у правах на конкретну особу й на конкретний випадок злочину з максимальним урахуванням індивідуальних якостей засудженої особи та її поведінки) виконання покарань [7, с. 17];
- принцип поєднання кримінального покарання з виховним впливом, що передбачає застосування до осіб, засуджених до позбавлення волі, поряд із покаранням заходів виправного впливу – виправлення і ресоціалізації. Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [21, ч. 3 ст. 6];
- принципи, безпосередньо пов'язані з позбавленням волі (фактом ізоляції) [22, с. 165]: принцип роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях; принцип відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії; принцип відбування засудженим покарання у виправній чи виховній колонії в межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання або місця проживання родичів засудженого [21, ст. ст. 92, 93].

Висновки. Отже, основу нормативно-правових гарантій прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, складають такі загальноправові принципи, як: принцип верховенства права, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівноправності, принцип справедливості. До спеціальних норм-принципів, спрямованих на забезпечення та захист прав і свобод засуджених громадян, віднесено: принцип участі громадськості у діяльності органів та установ виконання покарань, принципи диференціації та індивідуалізації виконання покарань, принцип поєднання кримінального покарання з виховним впливом і низка принципів, безпосередньо пов'язаних із застосуванням кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В. та ін. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 2004. 584 с.
3. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / В.В. Галунько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін, О.О. Онищук, Ю.В. Гридасов, М.М. Новіков; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Галунька. Херсон: Херсон. міська друкарня, 2010. 378 с.
4. Соловійова О.М. Принципи адміністративної процедури. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2011. № 988. Вип. № 10. С. 149–155.
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Авер'янов В.Б. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. Право України. 2010. № 3. С. 72–79.
7. Уголовно-исполнительное право: учеб. для юрид. вузов / под ред. В.И. Селивёрстова. 3-е изд., испр. и доп. М.: Юриспруденция, 2002. 368 с.
8. Адміністративно-процедурний кодекс України: проект (неофіційний текст) від 6 вересня 2012 р. URL: <http://document.ua/administrativno-procedurnii-kodeks-ukrayini-neoficiinii-tekst-doc40440.html>.
9. Митрохин Н.П. Демократизм и законность предварительного следствия в СССР: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Минская высшая школа МВД СССР. Минск, 1983. 426 с.
10. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ ООН від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
12. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Міжнародний документ ООН від 9 грудня 1975 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084.
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15 квітня 2008 р., № 270-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 24. Ст. 236.
14. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок) від 3 липня 2015 р., № 2254a URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55855.
15. Василюк І.М. Гарантії реалізації прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу до людської гідності. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 115–118. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/31.pdf.
16. Рудник Т.В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Акад. адвокатури України. К., 2010. 20 с.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 р., № 9-рп/2012. Вісник Конституційного Суду України. 2012 р. № 3. Ст. 41.
18. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине: монография. К.: Ін Юре, 2004. 368 с.
19. Далецкая А.А. Равенство и гуманизм как принципы уголовного законодательства. Борьба с преступностью: теория и практика: тезисы докладов III Междунар. науч.-практ. конференции (Могилев, 20 марта 2015 г.): в 2-х ч. Ч.1. Могилев: Могилев. ин-т МВД, 2015. С. 73–75.

20. Давидович В.Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности. М.: Политиздат, 1989. 255 с.
21. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р., № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4. Ст. 21.
22. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Система принципів кримінально-виконавчої політики України. Jurnalul juridic national: teorie si practica. 2016. № 4(20). С. 161–166. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/36.pdf>.

УДК 342.7

РУМИГІН С.М.,
ЯКУНІНА А.О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Статтю присвячено етапам розвитку суспільства, основним завданням якого є створення умов для становлення правової держави. Питання прав і свобод людини й громадянина нині є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової співдружності. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільств загалом.

Ключові слова: права, свободи та обов'язки людини й громадянина, Конституція, влада.

В статті розглядаються етапи розвитку общества, основная задача которого создание условий для становления правового государства. Вопросы прав и свобод человека и гражданина в настоящее время являются основной проблемой внутренней и внешней политики всех государств мирового содружества. Именно состояние дел в области обеспечения прав и свобод человека, их практическая реализация является тем критерием, по которому оценивается уровень демократического развития любого государства и общества в целом.

Ключевые слова: права, свободы и обязанности человека и гражданина, Конституция, власть.

The article is devoted to the stages of development of society, him a basic task is conditioning for becoming of the legal state. A question of rights and freedoms of man and citizen presently is the major problem of domestic and external policy of all states of world concord. Exactly the state of businesses in the field of providing of rights and freedoms of person, them practical realization is a that criterion after which the level of democratic development of any state and societies is estimated on the whole.

Key words: rights, freedoms and duties of man and citizen, Constitution, power.

Вступ. Особливого значення в контексті захисту прав людини набуває конституційне право на захист. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. Передусім їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми

© РУМИГІН С.М. – студент кафедри соціології (Дніпровський державний технічний університет)

© ЯКУНІНА А.О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії України (Дніпровський державний технічний університет)